

MILJEN ŠAMŠALOVIĆ

ISPRAVE IZ VREMENA HRVATSKIH NARODNIH
VLADARA U DJELU
IVANA LUCIUSA-LUCIĆA

Sva historijska djela Ivana Luciusa, a u prvom redu »De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex«¹ baziraju na kritičkom korištenju diplomatskih izvora. Dok su ostali pisci prije a i poslije njega djelomice prilično dobro uspjeli prikazati suvremene događaje kao i one iz nedavne prošlosti, ali su se za dalju prošlost pouzdavali često ili isključivo u neproverene i sumnjive narativne izvore, Ivan Lucius prvi vrlo kritički promatra takove izvore i upotrebljava ih tek pošto je provjerio njihovu vjerodostojnost na osnovi metodskog proučavanja neke epohe u raznim aspektima. Takav, i u modernom smislu, naučni stav naveo je Lucića na sistematsko sakupljanje i kritičko korištenje diplomatskih historijskih vrela, tj. isprava i akata kao i zbornika isprava – kartulara i registara.

Takovo korištenje isprava, novost za dotadašnju historiografiju, otvorilo je sasvim nove vidike osobito u prikazivanju prve epohe hrvatske povijesti, razdoblja hrvatskih narodnih vladara. Historiografi do Luciusa služili su se za prikazivanje te najranije epohe naše povijesti gotovo isključivo Kronikom popa Dukljanina i Historijom Tome Arhidakona. Isprava uglavnom uopće nisu poznavali. Tako npr. Dinko Zavorović u svojoj Povijesti Dalmacije, djelu koje je izašlo god. 1603., dakle samo 63 godina prije izlaženja Lucićeva najvećeg djela »De regno...«, poznaje uz takozvane Pincijeve isprave samo nekoliko isprava kraljeva Petra Krešimira i Zvonimira, koje dinastički povezuje s inače nepoznatima vladarima iz Kronike popa Dukljanina. U tu kroniku se Zavorović potpuno pouzda i u prikazivanju cijelog prethodnog razdoblja. – Znak je velikog kritičkog duha, što Lucius iako poznaje djela svojih prethodnika-historiografa, pristupa prikazivanju najstarije hrvatske povijesti tek nakon iscrpnog proučavanja diplomatskih vrela.

¹ Djelo »De regno...« citirat ću prema amsterdamskom izdanju iz god. 1666. samo s naznakom knjige, poglavlja i stranice (l., c., p.).

Šamo pronalaženje diplomatskih izvora bilo je za ono doba jedinstven i svakako vrlo tegoban posao. Iako je Lucius pri tome poslu – pronalaženja, sakupljanja i prepisivanja dokumenata – imao pomagače u svim dalmatinskim gradovima: Zadrane Šimuna Ljubavca i Valerija de Ponte, Splićanina Petra Cindra i Rabljanina Frana Dominisa, ipak nema sumnje da je inicijativa bila njegova isto kao što je i svaki prepisani dokument temeljito proučio. Zato su najbolji dokaz Luciovi ispisi koji se danas čuvaju u Arhivu splitskoga kaptola,² a koje je u prvom redu upotrijebio za koncipiranje svog najvećeg djela »De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex«. Ta građa u dvanaest svezaka, koja možda danas i nije sasvim kompletno sačuvana, sadržava uz ispise iz vanjskih (u prvom redu talijanskih i crkvenih) historijskih djela i diplomatskih zbornika ispise isprava iz naših dalmatinskih arhiva.³ Svoje pomoćnike Lucius spominje i ovdje kao i u svojoj korespondenciji,⁴ no interesantno je da je cijela u Splitu sačuvana građa pisana Lucioevom rukom. Dokumenti su u svescima pisani po kronološkom redu jedan za drugim, a ne na posebnim listovima, i djelomice su kraćeni. To znači da je Lucius, pošto je sa svojim pomoćnicima sakupio cijelu građu, podvrgao diplomatskoj kritici svaki pojedini dokument, te nakon toga prepisao i kronološki rasporedio samo ono što je smatrao historijski pouzdanim i relevantnim. Tako nam na žalost gruba i osnovna građa, koju su sakupili Lucius i njegovi pomoćnici, nije ostala sačuvana, a isto tako se ne može iz splitskih ispisa pa ni iz postojeće Lucioeve korespondencije rekonstruirati, koje je prijepise i iz kojih fondova učinio Lucius sam, a koje njegovi pomagači. Da su splitski ispisi već pročišćeni diplomatski materijal, koji je Lucioju služio pri sastavljanju njegovih historijskih djela, dokazuje činjenica što se broj i tekst prepisanih isprava u splitskim ispisima poklapa s brojem i tekstom isprava koje su objelodanjene ili barem spomenute u djelima »De Regno Dalmatiae et Croatiae«, »Memoriae istoriche di Tragurio« i »Inscriptiones dalmaticae«.

Fondovi koji su Lucioju pružili diplomatske izvore iz doba narodnih vladara jesu:

iz Splita: arhiv splitske crkve (dakle današnji biskupski i kaptolski arhiv), arhiv samostana benediktinski sv. Rajnerija (danas u arhivu zadarskog samostana benediktinski sv. Marije) te napokon obiteljski arhiv porodice Cindra;

² sign. 528-542.

³ Lucioeve ispise u Kaptolskom arhivu u Splitu prvi je opisao u Izvještaju s puta u Dalmaciju Ivan Tkalčić (Rad Jugoslavenske akademije 35, 1876, str. 173). Po tom izvještaju možemo zaključiti da je Tkalčić prvi sistematski poredao te ispise, iako ne spominje svih dvanaest knjiga koje danas poznajemo. Redosljed ispisa po Tkalčiću ne slaže se s današnjim redosljedom po svescima koji su kasnije uvezani i signirani. Treba spomenuti da je Tkalčićev redosljed bio bolji i naučno ispravniji od današnjega.

⁴ Korespondencija se čuva u Arhivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu a djelomice je izdana (B. Poparić: Pisma Ivana Lucioja Trogiranina, Starine 31 [1905]).

iz Trogira: za ovo razdoblje samo arhiv samostana benediktinki sv. Nikole (s jednom ispravom);

iz Zadra: arhivi samostana sv. Krševana, samostana sv. Kužme i Damjana (s arhivom samostana sv. Ivana Rogovskog)⁵ i arhiv samostana benediktinki sv. Marije;⁶

iz Raba: arhiv stolne crkve (Sanctuarium ecclesiae Arbensis).⁷

Luciće su poznati i slijedeći registri i kartulari:

registar splitske crkve (po svoj prilici onaj iz god. 1333. koji danas više ne postoji), kartular sv. Petra u Selu (tzv. Supetarski kartular),⁸

kartular ili registar samostana sv. Krševana u Zadru (kartular koji Rački ne poznaje, dok ga Šišić poznaje i upotrebljava te u svojoj Povijesti Hrvata navodi da je nestao nakon svršetka I svjetskog rata), kartular samostana sv. Marije u Zadru⁹ kao i kartular samostana sv. Ivana u Biogradu (tzv. Rogovski kartular).¹⁰

Iz toga se vidi da je Lucius poznavao sve najvažnije zbirke za proučavanje razdoblja hrvatskih narodnih vladara i znatno olakšao rad kasnijim historičarima kao i izdavačima diplomatara – Kukuljeviću,¹¹ Račkomu¹² i današnjim izdavačima Diplomatičkog kodeksa I.¹³ Spomenuti su dođuše tačnije proučili i protumačili neke dokumente a i pronašli neke nove, ali time samo u nekim pojedinostima ispravili, proširili i upotpunili nacrt historije epohe narodnih vladara koji nam je dao Lucius.

Zato je vrijedno osvrnuti se na dokumente koje Lucius donosi ili barem spominje u svome djelu.

Prvi od tih dokumenata je poznata isprava vojvode Trpimira iz god. 852.¹⁴ Ne znamo koliko je prijepisa te isprave u Lucićevo doba postojalo i koji su njemu bili poznati. Svakako imade razlika između štampanog teksta u djelu »De Regno . . .« i Lucićeve rukopisa u splitskom kaptolskom arhivu. No oba su teksta najbliži prijepisu te isprave koji se nalazi u trećem svesku isprava koje je dao prepisati nadbiskup Sforza Ponzoni početkom 17. stoljeća, a danas se, prema Farlatiju, obično nazivaju »Donationes principum«. ¹⁵ Taj prijepis Trpimirove isprave se

⁵ Danas se ova fonda nalaze u Historijskom arhivu u Zadru.

⁶ Danas u istom samostanu u Zadru.

⁷ Danas u župnom uredu u Rahu.

⁸ Danas u Arhivu splitskog kaptola.

⁹ Danas u Arhivu istog samostana.

¹⁰ Danas u Historijskom arhivu u Zadru.

¹¹ I. Kukuljević: *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, Zagreb 1874.

¹² Fr. Rački: *Documenta Historiae Croatiae periodum antiquum illustrantia*, Zagreb 1877.

¹³ Najnovije izdanje dokumenata iz doba hrvatskih narodnih vladara (Zagreb 1967) citirat ćemo sa CD I.

¹⁴ I. II. c. 2, p. 61.

¹⁵ Lucius kaže da je tekst uzeo »ex registro privilegiorum archiepiscopatus Spalatensis«. Nije jasno koji registar misli, ali izgleda da se radi o Ponzinijevu prijepisu.

danas smatra najboljim.¹⁶ Lucius čita drugačije ili možda svjesno ispravljajući neka imena, no to su radili i kasniji izdavači isprave, budući da su mnoga od njih nejasna i neprotumačiva. Samu ispravu datira Lucius prema XV indikciji sa 838. godinom. Sličnu pogrešku u datiranju te isprave prave Farlati¹⁷ i Kukuljević¹⁸ koji ispravu stavljaju u godinu 837, pri čemu zaboravljaju da je Lotar »Francorum rex« tek od godine 840, a da u Hrvatskoj godine 837. prema pisanju Ivana Đakona vlada vojvoda Mislav.

Iako Lucius poznaje djela iz crkvene historije papinska pisma vojvodi Domagoju ipak ne donosi. Toga vojvodu L. samo spominje prema Ananlima Andrije Dandola.¹⁹ Ta pisma vojvodi Domagoju koje je papa Ivan VIII poslao između 872. i 875. godine sačuvana su fragmentarno u Gracijanovu Dekretu a neka su pronađena u Britanskom muzeju.²⁰ U epistolaru spomenutog pape, koji je Luciusu bio poznat, ona se ne nalaze.

Da je L. poznavao epistolar Ivana VIII, znademo po dijelovima pisma vojvodi Zdeslavu, vojvodi Branimiru i biskupu Teodoziju iz god. 879. i 880. koji su objavljeni u drugom poglavlju druge knjige djela »De regno...«.²¹

Pisma pape Stjepana VI iz god. 886/7. u vezi sa splitskim nadbiskupom Teodozijem poznata su nam također iz Gracijanova dekreta i iz Britanskog muzeja i L. ih prema tome ne donosi.²²

Ispravu vojvode Muncimira iz god. 892. donosi L. kao i Farlati, Kukuljević i Rački prema gore spomenutom prijepisu iz dobe nadbiskupa Sforze Ponzonija.²³ Pri tome treba spomenuti da je prijepis te isprave iz 16. stoljeća, koji se čuva u Kaštel Sućurcu, bolji,²⁴ ali ga L. kao i neke druge splitske dokumente po svoj prilici nije poznavao.

Oporuku Andrije priora, vrlo interesantnu za upoznavanje ekonomskih i socijalnih prilika u Zadru početkom desetog stoljeća, donosi L. u cijelosti u »Memorie istoriche di Tragurio« a u izvatku u djelu »De regno...«.²⁵ Na tom mjestu ga ta oporuka zanima samo s obzirom na to što su u ono doba Hrvati i Dalmatinci držali robove. I u Lucijevo prijepisu oporuka nosi datum 908. godine, što je bez sumnje zbog godina vladanja cara Konstantina Porfirogeneta (913–920) očita pogreška kasnijeg prepisivača. Oporuka je po svoj prilici bila originalno pisana karolinom ili beneventanom, no čini se da je kasnije bila u nekoliko

¹⁶ CD I, br. 3, str. 4.

¹⁷ *Plyricum sacrum* III, 51.

¹⁸ I. Kukuljević, U koju godinu pada darovna listina Trpimirova, *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku* XI, str. 207.

¹⁹ I. II, c. 2, p. 63.

²⁰ CD I, br. 5, 7, 8.

²¹ I. II, c. 2, p. 63 i I. II, c. 14, p. 92.

²² CD I, br. 16, 17, 18.

²³ I. II, c. 2, p. 65.

²⁴ CD I, br. 20.

²⁵ *Memorie istoriche di Tragurio*, Venezia 1673, p. 192–194; *De regno*, I. VI, c. 4, p. 279.

navrata prepisivana. Danas je sačuvan samo prijepis s kraja 17. stoljeća. Sudeći po Lucićevim pogreškama u čitanju, dalo bi se zaključiti da je on imao tekst pisan goticom.²⁶ U djelu »Illyricum sacrum« Farlati preuzima u cijelosti Lucićev tekst oporuke.²⁷

Akte splitskih crkvenih sabora 925. i 928. god. L. u djelu »De regno...« ne donosi, nego se osvrće na njih u »Inscriptiones Dalmaticae« tim riječima: »Quaecumque in illo de actis conciliorum Dalmatiae... scripta sunt, ea omnia ficta et supposita sunt...«²⁸ To mišljenje nije većina kasnijih historičara prihvatila.²⁹

Darovnicu Vranjica (Durane) devetorici zaslužnih Hrvata L. spominje kao privilegij kralja Krešimira u vezi sa granicama splitske komune.³⁰ L. ne spominje datum te isprave 950. Možda je zapazio da se taj ne poklapa sa naznačenom indikcijom i godinom vladanja kralja Krešimira II. Inače je L. jedini koji se na tu ispravu do danas osvrnuo.³¹

Na mnogo mjesta u djelu »De regno...« možemo jasno opaziti da je Luciću pri izboru dokumenata a i njihovih dijelova uvijek pred očima njegova osnovna koncepcija – pisanje povijesti kraljevstva Hrvatske i Dalmacije, a nikako opisivanje povijesti i razvoja pojedinih, u njegovo doba još važnih crkvenih institucija, iz čijih je arhiva uglavnom crpao građu. U tome se njegovo djelo bitno razlikuje od Farlatijeva. Neke isprave donosi pisac u »De regno« samo u izvacima, a potpuno u svojim drugim djelima, u prvom redu u »Memorie storiche de Tragurio«.

Tako spominje L. u »De regno...« samo početak isprave zadarskog priora Maja o obnovi samostana sv. Krševana iz god. 986. Na početku poglavlja on »De titulo regni Dalmatiae« interesira ga samo u vezi s naslovom zadarskog priora – proconsul Dalmatiarum.³² Cijelu ispravu donosi L. u »Memorie storiche de Tragurio«.³³

Darovne isprave splitske crkve sv. Mihovila iz kraja 10. stoljeća, tzv. Pincijeve isprave, koje mnogi pisci smatraju falsifikatima prepisao je L., kako on sam kaže, iz nekog starijeg prijepisa u arhivu splitske porodice Cindro (»ex alio simili in bonbacino apud Cindrum«). Prema njegovim prijepisima u splitskom kaptolskom arhivu donijeli su tekstove tih isprava svi kasniji izdavači.³⁴ U »De regno...« spominju se te isprave u vezi s vladanjem kralja Stjepana Držislava i donose samo u kratkim izvacima.³⁵ Bez obzira na to da li L. smatra te isprave sasvim

²⁶ Lucius čita npr. »auferr« mjesto »auferte« očigledno zbog sličnosti gotskog kurzivnog r i t. Tako isto čita »testa cotioni« (što sam smatra nerazumljivim), a to je bila vjerojatno obična kratica gotskog kurziva »testacōni« za »testacioni«.

²⁷ Illyricum sacrum, V, 39.

²⁸ Inscriptiones Dalmaticae, Venetiis MDLXXIII, p. 73.

²⁹ CD I, br. 22–27.

³⁰ I. II, c. 13, p. 89. Prijepis cijele isprave sačuvan je i u Lucićevim ispisima u splitskom kaptolskom arhivu.

³¹ Vidi J. Stipišić.

³² I. II, c. 9, p. 81.

³³ p. 194.

³⁴ CD I, br. 32, 35, 36.

originalnima ili ne, neki mu se njihovi podaci čine historijski relevantnima, u čemu je po svoj prilici imao pravo. Stjepan Držislav je prvi hrvatski kralj kojega je L. mogao dokumentima dokazati, budući da Tomislava poistovećuje s vojvodom Mislavom,³⁶ a dokumente splitskih sabora 925. i 928. smatra, kako je već spomenuto, »lažnim i podmetnutima«. No L. ipak ne isključuje mogućnost da su Hrvati svoje vladare i prije Držislava nazivali kraljevima. »Et quamvis Archidiaconus primum regem Dircislaum ponat, tamen incongruum non videtur conjectari, duces Croatorum detracto Francorum jugo, cum nullum superiorem cognovisse reperiantur, a suis Croatis reges nuncupatos eos, qui universam regionem possederunt...«³⁷ Tu L. zastupa mišljenje, koje je po svojoj prilici i ispravno, da naslovi vladara nisu u ono doba bili sasvim ustaljeni, a da za sam sadržaj vlasti nisu bili ni važni.

Ispravu kojom se Rab obvezuje plaćati mletačkom duždu godišnji danak iz god. 1018. L. poznaje iz sanktuarija rapske crkve.³⁸ Ne znamo je li to onaj prijepis pisan goticom 14. stoljeća koji se danas čuva u Zadru, jer postoje neke razlike u čitanju imena.³⁹

Slične ugovore kojima se Krk, grad Chafisole i Osor obavezuju plaćati duždu godišnji danak također iz godine 1018. Lucius ne poznaje.⁴⁰ Po tome se može pretpostaviti da već polovicom 17. stoljeća originalne isprave više nisu postojale. Tzv. Codex Trevisaneus iz 16. stoljeća u mletačkom državnom arhivu s prijepisima tih isprava (koji je Račkomu i današnjim izdavačima CD I služio), nije Luciću po svojoj prilici bio poznat.

Čini se da Lucius i njegovi pomoćnici nisu bili u mogućnosti da konzuliraju mletačke arhive, iako su, kako je poznato, poduzeli korake u tom pravcu preko providura Foscarinija.⁴¹ Na to nas upućuje i nepoznavanje kartulara samostana sv. Stjepana pod borovima u Splitu, čiji se talijanski prijevod (po vodenom znaku iz polovice 17. stoljeća) čuva u Veneciji.⁴² U Lucićevo doba je dapače morao u Splitu ili u Veneciji postojati i sam kartular na latinskom jeziku. Farlati naime na jednom

³⁵ I. II, c. 8, p. 79.

³⁶ I. II, c. 1, p. 59.

³⁷ I. II, c. 8, p. 79.

³⁸ I. II, c. 8, p. 80.

³⁹ CD I, br. 37.

⁴⁰ CD, I, br. 38, 39, 40.

⁴¹ B. Poparić, Pisama Ivana Lucića Trogirana, Starine 31.

⁴² Biblioteca Marciana, classe V, cod. LI, 5616 (provenienza: Zeno Apostolo 300). Kartular sadržava iz vremena koje nas zanima ove dokumente: oporuku splitskog nadbiskupa Pavla iz god. 1020; ispravu kojom splitski prior Prestancije poklanja svom sinu crkvu sv. Marije (poslije 1020); darovnicu đakona Petra samostanu sv. Stjepana (poslije 1020); ispravu kojom prior Zirno poklanja samostanu sv. Stjepana crkvu sv. Marije (1050-1060); darovnicu vojvode Stjepana samostanu sv. Stjepana iz god. 1078; darovnicu opata Dabra istom samostanu iz god. 1078; darovnicu kralja Zvonimira kojom poklanja samostanu sv. Stjepana zemlju Radanu iz god. 1083; darovnicu splitskog nadbiskupa Lovre istom samostanu iz god. 1084/5; darovnicu kralja Stjepana zemljišta u Radanu iz 1089; vidi CD I br. 41, 42, 43, 66, 127, 128, 140, 141, 150.

mjestu tvrdi: »Extant hae tabulae in codice MS, in quo continentur varia privilegia seu diplomata, quae ad monasterium Benedictinum S. Stephani de pinis pertinent, ex antiquis membranis descripta et in eum codicem relata per Ioannem notarium.«⁴³ Lucić ili nije uopće poznao niti latinski niti talijanski tekst toga kartulara, ili je poznao samo talijanski, pa mu se taj zbog jezika učinio sumnjivim.

Isprava kojom Jelenica, sestra bana Godemira, poklanja samostanu sv. Krševana u Zadru neko zemljište iz godine 1028. zanima L. samo u vezi s banskom časti u Hrvatskoj, te je zato donosi samo u izvatku.⁴⁴

Posjedovne transakcije samostana sv. Krševana u Zadru iz godine 1033. (zamjena kuće Sanivena za kuću sinova Konstantina), 1034. (darovnica Savine) i 1036. (darovanje nekog vrta samostanu, kao i darovnica Sergija) donosi L. također samo u onim dijelovima koji spominju naslove »protospatarios« i »strategos« zadarskog priora.⁴⁵

Ispravu iz god. 1040. kojom splitski prior Nikifor nabraja kupljene nekretnine L. ne smatra zanimljivom za povijest kraljevstva te je jedino spominje u »Inscriptiones dalmaticae«.⁴⁶

Iako je vrlo kritičan, Lucius katkada ne odbacuje sasvim ni inače njemu sumnjive dokumente jer smatra da i takove isprave mogu sadržavati za historiju onoga vremena interesantne činjenice. Za taj stav karakteristična je njegova opaska kod isprave S. bana i protospatara (po našem mišljenju nije jasno o kojoj se ličnosti radi, a stavljamo tu ispravu u doba 1042-1044):⁴⁷ »De Stephano quoque bano in eodem Archivo s. Chrisogoni antiquum transumptum reperitur, quod quamvis mendosum appareat, praesertim in numero indictionis 1018, quod cum annis Monomachi qui 1042 imperare caepit, congruere non potest, tamen quia temporum mores et supellectile tunc in ecclesiis usitatum exprimit ponendum est prout stat.«⁴⁸ Takovo se stanovište prihvaća i danas kod izdavanja diplomatskih zbornika.

Osobitu pažnju posvećuje L. ispravama kralja Petra Krešimira IV kao i onim dokumentima iz tog vremena u kojima se spominje kraljevo ime i naslov.

⁴³ Illyricum sacrum III, 117. U trećoj knjizi na str. 148. istog djela Farlati ponovo tvrdi: »Extant huius donationis tabulae in codice pergameno, ubi descripta sunt instrumenta eiusdem coenobii S. Stephani, quibus continentur pene omnia, quae sive ex regum sive ex privatorum hominum liberalitate monachi adepti fuerunt.« No Farlatijeva tvrdnja da je Riceputi preveo isprave na talijanski jezik izgleda čudnovata, budući da se sve ostale isprave navode u njihovu djelu na originalnom latinskom jeziku. Nevjerojatno je da bi u ovom slučaju Riceputi činio iznimku, osim ako već ni on nije naišao na originalni tekst.

⁴⁴ I, II, c. 8, p. 81. Ispravu Lucius spominje i u I, VI, c. 3, p. 279 navodeći slavensko ime pastira.

⁴⁵ I, II, c. 9, p. 82.

⁴⁶ CD I, br. 55.

⁴⁷ CD I, br. 56.

⁴⁸ I, II, c. 8, p. 80.

Od dva poznata tipa isprave kojom kralj Petar Krešimir IV daje samostanu sv. Ivana u Biogradu neke privilegije i poklanja otok Žirje god. 1060. L. donosi iz danas nestalog registra samostana sv. Krševana kraći tip koji se i danas smatra autentičnim.⁴⁹

Ispravu o osnutku samostana sv. Petra na Rabu Lucius datira, isto kao i Kukuljević, po nekom kasnijem prijepisu s god. 1062,⁵⁰ iako je prema Vladimiru cara Izaka Komnena, a i prema indikciji, treba najkasnije datirati s početkom godine 1060.⁵¹

Ispravu kojom kralj Petar Krešimir oslobađa samostan benediktinki sv. Tome u Biogradu od podavanja i poklanja mu zemlju Rasohaticu Lucius, isto kao i Rački, datira prema netačnom datiranju u Polichorionu sv. Ivana Rogovskog s god. 1069.⁵² Prema novijim istraživanjima treba tu ispravu staviti u razdoblje 1060–1062.⁵³

Isprave kralja Petra Krešimira u vezi s osnutkom samostana sv. Marije u Zadru, od kojih prvom kralj uzimlje pod svoju zaštitu novoosnovani samostan (1066),⁵⁴ a drugom istom samostanu poklanja zemlju u Tokiniji (1066/67)⁵⁵ L. također donosi. Čudni oblik »Dukyzi Constantinopoleos imperanti« u formuli datacije prve isprave L. doduše krivo čita »Dubczyzi«, ali ga ipak ispravno tumači »id est Constantin Duka«.

Kartularom samostana sv. Marije u Zadru Lucius se mnogo koristio da opiše unutrašnje uređenje i običaje hrvatske države.

Pri opisivanju državne organizacije L. se ne osvrće samo na najviše državne dostojanstvenike nego na osnovi dokumenata tumači u XV poglavlju druge knjige djela »De regno...« i značenje hrvatskih naziva ostalih dvorskih službi: ubrusar, volar, štitonoša, dvornik i dad.

Isprave iz godine 1066/67. kralja Petra Krešimira IV i opata Petra o posjedima samostana sv. Krševana u Diklu i na otoku Pašmanu služe Luciusu da utvrdi jedan dio genealogije hrvatske vladarske dinastije, koja do danas nije izgubila na vrijednosti. Pri objavljivanju tih isprava Lucius se služi tekstem iz danas izgubljenog kartulara samostana sv. Krševana, koji je bolji od teksta pergamena 13. stoljeća kojima se služio Rački.⁵⁶

Navedene dvije isprave kao i neke uneske iz Rogovskog kartulara u vezi s kraljevskim zemljama i tributima donosi pisac u XV poglavlju druge knjige djela »De regno...« koji nosi naslov »De moribus Croatorum«.

U XVI poglavlju druge knjige s naslovom »De moribus Dalmatarum« dokazuje pisac demokratsko – iz rimskih vremena sačuvano – uređenje

⁴⁹ I. II, c. 15, p. 97. CD I, br. 64/L.

⁵⁰ I. II, c. 16, p. 103. Kukuljević, *Codex diplomaticus* I, 121.

⁵¹ CD I, br. 63.

⁵² I. II, c. 15, p. 98. Rački, *Documenta*, br. 56.

⁵³ CD I br. 68.

⁵⁴ I. II, c. 15, p. 98.

⁵⁵ I. II, c. 15, p. 98.

⁵⁶ I. II, c. 8, p. 76. Šišić, *Priručnik*, str. 249 donosi također tekstove tih isprava iz danas izgubljenog kartulara. Rački, *Documenta*, br. 45 i 53. CD I, br. 78 i 79.

gradskih komuna ispravom o osnutku samostana benediktinki u Trogiru iz god. 1064,⁵⁷ kao i darovnicom splitskog nadbiskupa Lovre samostanu benediktinki u Splitu iz god. 1068. (po Luciću 1069).⁵⁸

Trogirsku ispravu iz god. 1064. donosi L. i u svom djelu »Memorie storiche di Tragurio«, gdje kaže: »E l'unica pergamina originale, che è rimasta dalla desolazione della città.« Čini se da je i ta jedina trogirska isprava iz tog vremena skoro nakon izlaska Lucićeva djela nestala, jer je već Farlati, a poslije njega i svi kasniji izdavači donose prema Luciću.⁵⁹

Poznatu darovnicu kralja Petra Krešimira IV iz god. 1069, kojom kralj poklanja samostanu sv. Krševana u Zadru otok Maun donosi Lucius u cjelini,⁶⁰ a znamenitu rečenicu: »Igitur quia deus omnipotens terra marique nostrum prolongavit regnum« pisac obrađuje i tumači još posebno u IX poglavlju druge knjige, koje nosi naslov: »De titulo regni Dalmatiae et regno Cresimiri Petri.«⁶¹ Kakvu važnost on toj listini pripisuje, vidi se po tome što je još jednom spominje pri opisivanju širenja kraljevstva u XIII poglavlju druge knjige.^{61a}

Potvrdu kralja Petra Krešimira IV isprave o osnutku samostana sv. Petra iz 1070. god. Lucius donosi kao nastavak same fundacionalne isprave.⁶² Lucius je po svoj prilici poznao onaj isti prijepis tih isprava pisan prehumanistikom koji se još i danas čuva u arhivu rapskog kap-tola.⁶³

Da dokaže da je otok Rab bio pod vlašću kralja Petra Krešimira IV, donosi pisac ispravu kojom kralj potvrđuje područje rapske biskupije iz god. 1071.⁶⁴ Na drugom mjestu, gdje govori o načinu potvrđivanja vladarskih isprava (u XV poglavlju druge knjige: »De moribus Croatorum«), pisac tačno opisuje i kraljevski pečat te isprave.⁶⁵ Danas se ta isprava općenito smatra falsifikatom.⁶⁶

⁵⁷ I. II, c. 16, p. 100.

⁵⁸ I. II, c. 16, p. 101.

⁵⁹ Memorie storiche di Tragurio, p. 13. CD I, br. 70.

⁶⁰ I. II, c. 8, p. 77.

⁶¹ p. 83. U istom devetom poglavlju na str. 84 raspravlja Lucius i o titulu carskog protospatara Leona »capitanus«, koji se potpisao na navedenoj ispravi. »D. Leo imperialis protospharius ac totius Dalmatiae capitanus testis nec enim ad praesentiam regis et eius aulae interfuisset, nisi amicus esset, neque prothospatarii et capitani Dalmatiae titulo in privilegio regis Dalmatiae nominatus fuisset nisi consentiente rege...«. Tu je ispravu L. prepisao iz registra samostana sv. Krševana, kako on sam kaže, a što se i opaža iz čitanja »capitanus«, budući da u danas sačuvanoj ispravi pisanoj gotičkom 13. stoljeća stoji »ac iupanus«. Ta pogreška prepisivača može se lako protumačiti sličnošću beneventanskog »ac« sa »ca«.

^{61a} Poglavlje nosi naslov: »De regni Dalmatiae finibus«, p. 89.

⁶² I. II, c. 16, p. 104.

⁶³ CD I, br. 83.

⁶⁴ I. III, c. 12, p. 142.

⁶⁵ p. 96.

⁶⁶ CD I, br. 91.

Ispravu iz god. 1071. kojom paška općina daruje samostanu sv. Mihovila na Susku samostanu sv. Petra na Iloviku donosi L. samo u izvratku, ali opet u cilju da dokaže pripadnost otoka Paga hrvatskom kraljevstvu.⁶⁵

Darovnice nekih nekretnina zadarskom samostanu sv. Krševana iz god. 1070, koje su nam do danas ostale sačuvane dijelom u beneventanskom prijepisu (Radovana⁶⁶), a dijelom u prijepisu 17. stoljeća (Ivana, djeda Hrvata⁶⁸), Lucius ne spominje, iako i u njima nalazimo ime kralja Petra Krešimira. Od isprava toga tipa pisac donosi darovnicu Hrvatima iz 1070. god.⁷⁰ i spominje darovnicu Zovine i njegove braće iz 1072.⁷¹ koje je prepisao iz registra samostana sv. Krševana. Mi te isprave poznajemo samo prema sačuvanim beneventanskim prijepisima.⁷²

Naslov kralja Petra Krešimira IV »rex Croatorum et Dalmatorum« dokazuje pisac citatom iz isprave (1072?) kojom kralj poklanja zadarskom samostanu sv. Marije zemljište na Brdima.⁷³ Ta se isprava danas smatra sumnjivom,⁷⁴ a Lucić je poznaje kao i mi samo iz kartulara spomenutog samostana.

Izvadak iz Supetarskog kartulara služi Luciću da dokaže hipotezu, koju je on prvi postavio, da je poslije smrti kralja Petra Krešimira IV vladao neko vrijeme Slavac kao hrvatski kralj.⁷⁵ Isto tako pisac pretpostavlja da je Slavac onaj hrvatski kralj kojega je zarobio normanski comes Amicus prema ispravi nadbiskupa Girardusa iz god. 1074. (po L. 1075), čiji početak donosi baš u vezi s tim pitanjem u X poglavlju druge knjige.⁷⁶ U prethodnom poglavlju spominje se i poznata izjava dalmatinskih gradova 1075. da neće dozvoliti da Normani dođu u Dalmaciju.⁷⁷

Zvonimira poznaje Lucius već kao bana prema Večenegovoj darovnici samostanu sv. Marije iz god. 1073.⁷⁸

Zavjernicu kralja Dmitra Zvonimira papi Grguru VII prilikom krunjenja donosi pisac u cijelosti prema Analima kardinala Baronija,⁷⁹ koje je detaljno ekscerpirao kako znademo iz splitskih ispisa. No ipak za ovaj dio zavjernice kojim kralj poklanja rimskoj crkvi samostan Vranu tvrdi pisac da postoji kao originalna membrana u arhivu splitske crkve.⁸⁰ Danas svakako ta isprava na navedenom mjestu više ne postoji.

⁶⁵ I. III, c. 12, p. 142.

⁶⁶ CD I, br. 84 i 85.

⁶⁸ CD I, br. 86 i 87.

⁷⁰ I. II, c. 15, p. 100.

⁷¹ I. II, c. 15, p. 100.

⁷² CD I, br. 88 i 93.

⁷³ I. II, c. 9, p. 82.

⁷⁴ V. Novak, Zadarski kartular, str. 154; DC I, br. 98.

⁷⁵ I. II, c. 10, p. 85.

⁷⁶ ibidem.

⁷⁷ I. II, c. 9, p. 85.

⁷⁸ I. II, c. 10, p. 85. L. donosi samo početak isprave: »Regnante Cresimero Croatiae bano Suinimiro«.

⁷⁹ I. II, c. 10, p. 85.

⁸⁰ I. II, c. 10, p. 86.

»Poslije te investiture«, kaže Lucius, »Zvonimir je podijelio privilegije mnogim crkvama.«⁸¹ Od tih privilegija nalazimo u djelu »De regno...« stavljanje cetinske župe pod jurisdikciju splitske crkve (1078. – sumnjiva),⁸² potvrdu darovanja zemlje u Tokinji samostanu sv. Marije (1078).⁸³ Darovnicu zemljišta Pustice samostanu benediktinki u Splitu (1076–1078? – također sumnjivu)⁸⁴ Lucius ne donosi, iako je poznaje, kako znademo iz splitskih ispisa.

Ispravu iz god. 1078. kojom Zvonimir tobože poklanja neke pašnjake splitskoj crkvi Lucius uopće ne spominje u djelu »De regno«, nego je u »Memorie storiche de Tragurio« proglašuje očitim falsifikatom iz god. 1338, dakle iz doba razmirica između Splita i Trogira. Toga mišljenja su Rački i Šišić.⁸⁵

Presudu kralja Zvonimira u sporu koji je zbog nekih zemalja imao Petar Crni s kraljevim ujakom Strezom (oko 1078) pisac donosi u vezi sa tumačenjem značenja kraljevske zemlje (regale territorium).⁸⁶

Boravak papinskih legata Gebizona i Fulkoína, koji su prisustvovali krunjenju Dmitra Zvonimira, Lucius dokazuje i dvama izvancima iz Rogovskog kartulara iz god. 1076. To su darovnica biogradskog biskupa Prestancija samostanu sv. Ivana Rogovskog kao i obećanje biogradskih građana da će samostanu davati godišnje desetinu maslina.⁸⁷

Pismo pape Grgura VII iz god. 1079. kojim papa opominje viteza Vecelina da ne napada oružjem kralja Zvonimira Lucius također poznaje iz Baronijeva djela.⁸⁸ Budući da se Zvonimir zadnji put javlja potvrdom privilegija samostana sv. Marije u Zadru god. 1087, pisac zaključuje da je kralj do te godine živio.⁸⁹ O samoj smrti Zvonimira L. ne daje nikakove primjedbe.

U XI poglavlju druge knjige »De regno...« koje nosi naslov »An Zvonimirus fuerit ultimus rex Dalmatiae et Croatiae?« donosi pisac ispravu (prema Šišiću iz god. 1089) kojom kralj Stjepan potvrđuje darovnicu kralja Zvonimira samostanu benediktinki u Splitu zemljišta Pustice.⁹⁰ Za tu ispravu kaže Lucius da je vrlo oštećena a pisana istim pismom kao i ona o osnutku istoga samostana iz god. 1069, dakle beneventanom. Po mjestima koje L. nije uspio pročitati, a i po pismu, možemo zaključiti da je to ona ista isprava koja se danas čuva u Arhivu SRH u Zagrebu. V. Novak smatra tu ispravu falsifik. om, a Šišić netočnim prijepisom 12. stoljeća.⁹¹ Lucius čini se da isto nije sasvim sigu-

⁸¹ I. II, c. 10, p. 87.

⁸² I. II, c. 15, p. 98. CD I, br. 126.

⁸³ I. II, c. 15, p. 98.

⁸⁴ CD I, br. 134.

⁸⁵ Memorie storiche de Tragurio, p. 217; Rački, Podmetnute, sumnjive i preradene isprave, Rad JAZU 45, str. 136; Šišić Priručnik, str. 581; CD I, br. 125.

⁸⁶ Izvadak iz Supetarskog kartulara, str. 18. »De regno...« I. II, c. 15, p. 99.

⁸⁷ I. II, c. 10, p. 85.

⁸⁸ I. II, c. 10, p. 86.

⁸⁹ ibidem.

⁹⁰ I. II, c. 11, p. 89.

⁹¹ CD I, br. 149.

ran u vjerodostojnost navedenog dokumenta, pa razmišlja tko je zapravo taj Stjepan bio – sin kralja Petra Krešimira IV koji se spominje u šibenskoj ispravi od 1066. god. kao dux Stephanus ili možda nezakoniti sin Zvonimirov Radovan protiv koga je kraljeva udovica pozvala u pomoć ugarskog kralja Ladislava. Lucius navodi mišljenje Arhidakona i mađarskih pisaca da je Zvonimir bio posljednji hrvatski kralj, a sumnjivo mu je i to što ne postoji nikakova druga Stjepanova isprava a i da ga već u slijedećem stoljeću više ne spominju.⁹²

Ovo poglavlje završava pisac tumačenjem da se hrvatski kraljevi, budući da su Hrvati i Srbi Slaveni, nazivaju od susjeda kraljevima Slavena. Da potkrijepi svoju konstataciju, L. donosi pismo pape Grgura VII dukljanskom kralju Mihajlu o sporu između dubrovačke i splitske crkve iz god. 1078: »... Michaheli, Sclauorum regi...«⁹³

Spomenuti dokumenti su posljednje kraljevske isprave koje L. u svom djelu donosi.

Iz desetog decenija 11. stoljeća nalazimo u djelu »De regno...« samo još četiri zadarske isprave.

To su dvije isprave iz godine 1091, i to zadarskog biskupa Andrije i zadarskog priora Draga kojima se daje samostanu koludrica sv. Marije otok Silba i imunitet. Te isprave povezuje Lucius (a po njemu i Farlati) sa potvrdom privilegija samostana sv. Marije koju je izdao crkveni sinod god. 1095.⁹⁴ Sve te isprave L. krivo datira s godinom 1072. povevši se za pogrešnim datumom u kartularu samostana sv. Marije.⁹⁵

Posljednja isprava prije 1102. godine koja se u »De regno Dalmatiae et Croatiae« spominje jest presuda zadarskog priora Draga kojom se Veki, kćeri Cike, dosuduje dio njezine baštine.⁹⁶ Lucius donosi samo početak te isprave i to zbog datacije: »... tempore quo Uladislau, Pannoniorum rex, Chroatie inuadens regnum domnum Almum illo statuit regem...« Taj citat se nalazi već u trećoj knjizi u I poglavlju koji nosi naslov: »Quomodo Ungari Croatiam adepti sunt.«

Pregled isprava i izvadaka iz kartulara koje nalazimo u Luciovevo djelu pokazuje da je pisac poznao skoro sve najvažnije i najkarakterističnije dokumente iz doba hrvatskih narodnih vladara. Iako u kasnijim izdanjima dokumenta iz toga vremena imademo mnogo više isprava i izvadaka, ipak treba naglasiti da oni u biti ne daju znatno drugačiju sliku hrvatske historije onoga vremena nego što ju je Lucić zamišljao.

Lucius donosi u svom djelu samo one isprave koje smatra da su važne za prikazivanje političkog razvoja i unutrašnjeg uređenja hrvatske države i dalmatinskih gradova. Neke isprave on donosi iz tog razloga u vrlo skraćenom obliku, druge ispušta jer ih smatra falsifikatima, a neke

⁹² I. II, c. 11, pp. 87-88.

⁹³ I. II, c. 11, p. 88.

⁹⁴ I. II, c. 16, p. 102.

⁹⁵ CD I, br. 159, 160, 164.

⁹⁶ Iz Kartulara samostana sv. Marije u Zadru.

sumnjive ipak donosi budući da navedene činjenice smatra istinitima ili barem interesantnima. Ima isprava koje ne donosi zbog već u ono doba vrlo nečitljivog i iskvarenog teksta (npr. oporuku Agape iz god. 999). Često nailazimo na pogreške u čitanju (osobito beneventanskih tekstova), no mora se kazati da su ta neispravna čitanja preuzimali i mnogi kasniji izdavači od Farlatija do Šišića. I u datiranju isprava nailazimo na pogreške. Lucius ne obraća pažnju na razne početke godine ondašnjeg računanja, tako da nastaju razlike od godine dana između datuma koji mi danas stavljamo nad neke isprave i onoga koji se nalazi u »De regno . . .« I te pogreške pri razrješavanju datuma potkrale su se i kasnijim izdavačima, pa čak i Račkomu.

Sve te primjedbe nikako ne žele i ne mogu umanjiti veliko značenje Lucićeva djela. Iako današnji izdavači poznaju više dokumenata iz toga razdoblja, ako ih i djelomice bolje čitaju i datiraju te ispravnije tumače, ne smije se nikako zaboraviti ogromnu važnost Lucićeva pionirskog rada. On je svakako prvi otkrio i objelodanio najvažnije dokumente iz najranijeg razdoblja hrvatske historije, a uputio je kasnije naučne radnike na mjesta gdje će i ostale dokumente tražiti i naći. Lucićeva ambicija nije ni bila da izda neki diplomatski zbornik; on donosi diplomatske izvore s namjerom da ilustrira i potkrijepi prvi naučni prikaz hrvatske historije. A to mu je, zahvaljujući njegovoj velikoj erudiciji i kritičkom duhu, i uspjelo.